

ARCTURUS

Éjjel, ha hazafelé indulsz vagy ha céltalanul kóborolsz a tiszta ég alatt, ha szívedben gyűlölet vagy keserűség lüktet, úgy lassítsd meg lépteidet, és nézz fel a csillagsugáros messzeségbe. Körülötted zibong, verekszik, kacag és horkol az élet, és te messze jársz, fenn jársz hideg és ijesztő végtelenségek között. Napok, holdak, bolygók és üstökösök elképzeltetlen és megmérhetetlen égitestek csillognak az űr határtalan mélységében, s talán végigrezeg idegeiden Pascal fételme: *Le silence éternel de ces espaces infinis, m'effraie*. Talán téged is megfélemlít „a végtelen távolságok örökös nyugalma”. És ha néhány perccel előbb még elvakított a harag, az irigység vagy bármely tajtékos indulat, most egyszerre könnyű és kicsi leszel, mint pehely a viharban. Megijedsz, meghunyászkodol, mert kicsi vagy, jelentéktelen vagy, semmi vagy. Ember vagy. Tegnap még nem voltál, holnap már nem leszel!

Olyan vigasztalanul egyszerű és természetes mindez, és mégis csak akkor gondolsz reá, ha elkalandozol a csodálatos, csillagtűzes égbolton. Amikor nappal jön, megint csak azt hiszed, hogy te vagy az úr, a hatalom, a fontos, az élet és erő középpontja. Visszasüppedsz szűk, szegényes látókörödbe, tengelynek, forgópontnak hiszed magadat, és gőgös, fontoskodó arcokat vágsz. Aktaszagú hivatalokban, rideg pénztáráblakok mögül, szónoki emelvényen, elkerített térségeken, kövér kapuk előtt sokszor látható az az öntelt, mogorva, nagyképű arc – XIV. Lajos gőgös energiájának ügyetlen és értelmetlen utánzása –, mely azt hirdeti, hogy ő az állam, ő az eszme, ő a világ legfontosabb személyisége, hogy miatta vannak kérők, könyörögők és kérvényezőik, akiken ilyen tekintélyes embernek sohasem illik segíteni. Még valahogy csorba csik a tekintély gőgös, kevély páncélján! Mindennap láthatjuk és tapasztalhatjuk ezt a szánalmas én- és hivatal-túlértékelést. Megvetéssel, rosszindulattal fogadnak, ha bekopogunk valahová, rideg, szigorú tekintet mered ránk, kéréseinket fagyos közönnnyel vagy durva gúnnyal utasítják vissza, érdeklődé-

seinkre pedig néhány nyersen odadobott szó a válasz. Senki sem lát tovább az ő kopár kis hatáskörén, és azt a hivatalt, melyet a protekció, a társadalmi szükségesség vagy pedig valami alacsony érdek reá-bíz, dölyffel és tekintélyt hajszoló szigorral tölti be. Mindeniben ellenséget lát, aki alacsonyabb nála, aki máshonnan jött, aki más nyelven beszél, akinek más hite, más nevelése, más nyakkendője, más világnézete vagy más kalapja van. Azt hiszi, hogy az a pár négyzetméter, ahol ő uralkodik és parancsol, az a világegyetem középpontja, a legfontosabb és legszükségesebb hely az egész földön, sőt talán az egész naprendszerben.

Ő, ti hivatalos tekintélyben vagy egyenruhában járók, nézzetek fel egyszer a csillagsugáros éjszakába, s akkor talán megtanultok látni és megtanuljátok megérteni semmiségünket. Mert gondoljátok csak el, ma már nem hihetünk antik mitológiákban, a tehénszavú Iriszben, Hélios ragyogó szekerében, ma már elhaladtunk Ptolemaiosz naiv bolygórendszere mellett, amely a földet teszi meg középpontnak. Nem hintázunk az olasz rinascimento hájjosan balga eszmevilágában, mely az egész világegyetemet egy sárga szakállas öregúr kezébe adja, és Mózesnek a teremtsérről szóló könyvét úgy olvassuk, mint egy kötet tündérmesét. Kepler lényegtelen porszemmé degradálta a földet, és Darwin lerántotta az embert az istenség trónusáról. Semmik vagyunk:

Gondoljátok hát el, ti büszke és fontos emberek, hogy a tudomány a végtelenséget, a határtalanságot vallja, hogy földünk lényegtelen pont a naprendszerben, s ki tudja, talán naprendszerünk is porszem távoli, megismerhetetlen és elképzeltetlen napokhoz viszonyítva. És ki tudja, hova megyünk, merre haladunk az ijesztő űrben? Talán az Arcturus felé, és felperzselődünk annak melegétől, talán egy üstökössel kereszteződik pályánk, és földünkön egy pillanat alatt megsemmisül minden élet. És akkor mi lesz a fontos hivatalból, a gondosan ápolat tekintélyből, hová lesz a szigorúan összeráncolat szemöldök, az érdes, goromba hang?

Gondoljátok el, ő rendőrök, postáskisasszonyok, sóhivatalnokok, portások, papok, főpincérek és kemény katonák, hogy jöhet még egy újabb jégkorszak, egy újabb dilúvium, újabb miocén vagy eocén réteg, mely tengert csinálhat a szárazföldből, lapályt a havasokból, s mely örökre, minden nyom nélkül, eltemetheti az egész mostani világot, amely jelenleg fontosnak, nagyszerűnek és megdönthetetlen-

nek látszik. És akkor mire volt jó a dölyf, a gyűlölet, a mogorva tekintet, a kemény fennhéjzás?

Nézzetek messzebbre, emberek, kiket elvakított a hatalom, az egyenruha, a pártérdek, a faj-, osztály- vagy nyelvgyűlölet. Próbáljatok felemelkedni a szűk és alacsony látószögéből, a rövidlátóság átkos ködéből, és nézzétek tisztább, nemesebb, megértőbb szempontból ez a csodás, érthetetlen, szomorú mindenséget. Tisztuljatok meg a csodálatosságok felemelő bámulásában, hűljön le az alacsony indulat a határtalanságok fagyasztó elképzelésében, lássátok be, hogy semmik vagytok, és hunyáskodjatok meg életsorsunk, pusztulásunk gyászos szomorúságában. Nemcsedjete meg az elmúlás vigasztalanságában, mint igazgyöngy, melyet a sajgó fájdalom tesz széppé és ragyogóvá.

Higgyétek el: az élet célja nem a hivatali szigor, a rosszindulatú meg nem értés. Epikurosz athéni kertjében a derűs hellén ég alatt azt tanította, hogy az élet kellemes ajándék, amit okosan minél tovább kell élvezni. Ne tegyétek hát kelleitlen nyűggé, kínos keresztüé, göröngyös golgotává. Kalandozzatok el az éjjel határtalan mélységeiben, a tér és idő ijesztő végtelenségében, és tűnődjete kissé a kurta, szomorú élet érthetlenségén. Meglátjátok, lehull majd rólatok a mercv álarc, a kevély páncél, és szívetekbe belopódzik a megértés, a megbocsátás, mint fanyar, sötét szobába a pirkadat pírja.

DRÓTSÖVÉNYJELENSÉGEKRŐL

Ír egy svájci orvos, mely jelenségeket tüdőbeteg-szanatóriumok betegein figyelt meg. A nyájas, tiszta hőmezőkben és gondos jólétben ragyogó szanatóriumokban fojtottan megtalálhatók mindazok a jelenségek, melyek a sivár, piszkos, tetves és drótsövényes fogolytáborokban megvoltak: nyomott hangulatok, időnkénti izgatottság, álmatlanság, fokozott ingerlékenység, torzsalkodásra, civakodásra való hajlamosság, a beteglársak, az orvosok és a szanatórium gyűlölete. Mindennek a nyugtalanságnak, ezeknek a fellobbanó és kétségbe fulladó szenvedélylángoknak közös szikrája, közös oka van: a szabadság elvesztése.

Mindenesetre furcsa, hogy ma, három év után, amikor már nincsenek ujjongó halott- és fogolyjelentések, még mindig lehet ilyen megfigyeléseket tenni. Még furcsább, hogy ez a megfigyelés olyan

földön történik, ahol sohasem volt háború, drótsövény és fogolytábor, ahol sohasem tiporták rendeletekkel, börtönőrresizmákkal és puskatussal a szabadságot. Tell Vilmos hazája mindenkor a szabadság hazája volt, az az eszményi állam, amelyben sohasem tesz különbséget a törvény és a gyakorlat nyelv, vallás, vagyon és politikai meggyőződés között, ahol szabadon élhet az orosz nihilista, a francia royalista, az olasz anarchista, a klerikális ellenforradalmár, a pacifista apostol, az üldözött trónkövetelő. Különös ez, de nem érthetetlen. Három év rövid idő, a háború borzalmas emlékei még most is elevenek, a fegyverek sikoltása, az utolsó hördülések karmoló hangjai még most is kísértenek. És ez a sok véres fürtelem nem kímélte meg a szabadság kis országát sem, a vértenger kis szigete is tele lett vérgőzzel és hullaszaggal. Hírek, üzenetek, tajtékozó fenyegetések szaladtak végig és keresztül a semleges országokon, azután reszketős, szívet facsaró írások jöttek: Ki tud róla? Nem kellett nagy képzelőtehetség a lövészárkok elképzelésére, hiszen Barbusse *Tűz!*-ét ott olvasták legelőször, a fogolytáborok belső életéről, a drótsövények őrijűl kegyetlenségéről pedig eleget beszéltek a levélbe szorított sóhajtások.

A drótsövényjelenség általános, mai és emberi jelenség. Valójában már eltűntek a drótsövények, mégis számtalanszor érezzük a szűrős, hatalmas és könyörtelen akadályokat. Számtalanszor érezzük azt, hogy el vagyunk zárva, hiszen szabad mozgásunk czernyi tövises akadályba ütközik. Hányszor érezzük, hogy terveink, sóhajos vágyaink, sápadt gondolataink szétroncsolódnak a drótakadályokon, mint fehér arcú tizennyolc évesek. Hányszor válunk komorrá, halálsóvárgóvá, hányszor riadunk fel óraketyegős éjszakában, hányszor szólunk ingerülten, hányszor csapkodjuk botunkkal türelmetlenül a levegőt, hányszor haragszunk, gyűlölnünk reszketős kézzel, rendületlenül kalapáló szívvel anélkül, hogy okát tudnánk indulatainknak. Hányszor vannak keserű reggelek, kínos kötelességek, nyűgös hangulatok, összeszorított öklű elbúsulások, és nem látjuk sohasem a borzalmas eredetet: a drótsövényt. Olyan szép lenne egyszer már utazni Párizsba, Olaszhonba, Egyiptomba, Kínába . . . De jaj! . . . a drótsövény, olyan szép lenne egyszer kezet nyújtani ellenségnek, idegennnek, kezet nyújtani a testvérnek, az embernek: de ott a drótsövény. Olyan szép lenne békét, szeretetet, megértést küldeni a

tavaszi kékségbe, mint tündöklő fehér galambot: de minden megakad a drótsövényben.

Drótsövénye van ma a pénznek, a valutának, a szónak, a gondolatnak, az érzésnek, a váagnak, az indulatnak. És ha kezünket egy friss, emberi, mosolygós egű holnap felé nyújtjuk, vér csurog végig, fájdalom lüktet keresztül a kinyújtott karon.

A drótsövény!

QUO VADIS?

Szembejönnek, tovasuhannak arcok, emberek, örömök, fekete fátyolok, és néha olyan jó lenne megkérdezni: hova? meddig? Ki tudna erre megfelelni, ki kérdezte ezt önmagától, mikor útjára indult? Kinek van célja, hite, megálmodott azutánja? Van-e magasztos tervük, kirajzolt útjuk azoknak, akik országok sorsát vezetik, van-e sápadt ábrándjuk azoknak, akik vigasztalan ködben csoszognak tova? Ó, mind rohannak, kullognak, sietnek és vánszorognak tova, munkába, délelőttbe, nyugós ismétlődésekbe, fegyverpukkanós nyugtalanságokba, megszokott kötelességekbe kenyér után, vigalom után, csók után, harc után, a hétköznap maszatos vágyai után anélkül, hogy látnák az utat, amerre mennek, a távoli szívárványt, a délibábos káprázatot, amely felé törtetnek. A dünyögő micrteket elhesscegetik, mint szemtelen szúnyogokat, süketen, vakon, céltalanul és ostobán mozog minden tovább, és tovább és nem látunk túl a holnapi ebéd meg az időszerű cipővásárlás gondjain. Élünk, de sohasem keresünk okot, nem keresünk feleletet az élet hatalmas, félelmetes miértjére.

– Hová mész?

Erre a kínos kellemetlen kérdésre senki sem szeret felelni. A képeslapok ápolit arcú fényképei, a kényelemben és hatalomban fürdő nagyurak, akik emberek és tömegek holnapját csinálják, bizonyosan nem látnak maguk előtt nemes eszményt, tündöklő célcsíllagot. Tudta vagy tudja-e Lenin, hogy hova viszi az oroszok millióit? Tudja-e Poincaré hová vezet az ő útja, tudják-e a gőgös diplomaták, a harcra és puccsra áhítozó politikai kalandorok, a tömegindulat tűzével labdázó demagógok, a szép homlokú és szép szakállú miniszterek, hogy merre mennek ők, merre húzzák és tanfújják a töme-

geket? Vajon az olajos képű fasiszta, a monoklis junker, a suta fejű ébredő gondol-e néha arra, hogy valami szent célja van a rablásnak, a véres-szeszes duhajkodásnak? Azt hiszem, egyik sem látja emberölés, ékszerablás és zsidókínzás közben a nemzeti vagy keresztény ideált. Lenin se látja már maga előtt a megváltó, tökéletes társadalmi rendszert, sőt Lloyd George se indul biztos tervek, nagyvonalú holnapok felé. A célok mindig közeliek, alacsonyak és ábrándosak, az utak sárosak, görbék és rövidék. Mozog, törtet, tülekedik a világ, de senki sem tekint a távoli szemhatárra, mindenki adós marad a hova válaszával.

A mának embere apró kényelmek, kurta előnyök, rövid életű mámorok után kapkod, és nem keres távoli, hatalmas ideálokat, légies, hideg isteneket. A mának embere nagyhasú, meleg vérű, duzzadt zsebű bálványok előtt térdepel és fohászkodik, mohón, szomjasan, kifacsarja a mának múltó örömeit, mint a pusztuló Róma beteg vérű, potrohos patríciusa. A jelen embere önző és könnyelmű, ezért nincs vágyott útja és magasztos célja. Önzés és könnyelműség tölti ki a mai lelket, és elfullad a hova, a meddig, a miért faggató nyugtalansága. Előtte nincs eszme, nincs tekintély, nincs félelem és következtetesség, a hosszú háború, a kudarcos forradalmak mindent elpusztítottak: hitet, rendet, reményt és tiszteletet. A sacro egoismo magva pukkanósan felduzzadt, és melléje simult az új háborús szerető, a sacra leggerezza. Önzés és könnyelműség, ezek a modern lélek urai és parancsolói, s a mának embere ezért veszít el minden kapcsolatot, mely őt eddig embertársaihoz fűzte. Elveszít minden közösségi szeretetkapcsolatot, a nagy kavarodásban, a förtelmes embervadászatban búsan és bizalmatlanul magára marad, ezért az önzés tuskés köpenyegébe burkolózik, mint a sündisznó. Elveszíti a múlt minden nyugodtságát, szépségét és biztosságát, ezért könnyelműen, tékozlóan keresi a ma örömeit, a ledér érveket, mintha holnap újra és újra indulna egy felpántlikázott menetzászlóalj Doberdo felé.

Milyen messzire és milyen mélyre sülyedt a mai ember, a hellén lélek derűs okosságától, az ójón bölcselők tiszta, panteisztikus világszemléletétől, vagy a „szépség tengerén hajózó” Platónától, aki egyedül az eszmét hiszi igaznak és létezőnek. Hol vagyunk a keresztény lélek rajongó hitétől, a természet feletti viták kába sóvárgásától, Szent Ágoston áhítatos és hatalmas istenfilozófiájától, és hol vagyunk Dante csodás zenéjű szavaitól, amely szerint egyedül a szere-

tet mozgatja a világot? A nyugtalan és egzaltált Bruno „légi utakon eget hasítva” száguld nagy eszméi után, és Rousseau a természet, a jóság, a szabadság felé mutat utat. Mennyire eltávolodtunk a reformátorok szenvedélyes igazhívésétől, a nemes tűzű forradalmárok elszántságától, Goethe széles ölelésű humanizmusától, Fichte meg Hegel bölcselététől, mely a szellem diadalától vár megváltást és boldogító tökéletességet. Mennyi ragyogó gondolatút, milyen magas, tündöklő célok, milyen esiszolt lépcsők, milyen üde és tiszta ösvények, csábító csúcsok, káprázatos eszmények felé.

A mának rekedt, zagya ködében azonban nem világítanak nagy eszmék és nagy szellemek. Éjszaka van, és mi hangtalanul menetelünk a sűrű sötétségben, mint háborúba, halálba baktató katonák. Éhesek, mohók vagyunk, és megölnénk egymást egy falat kenyérért, bűnös feledtetőre, sietős mámorra szomjazunk, és odadobjuk életünket egy korty bódító italért. Marakodunk, mint éhes farkasok erdőszűgésos éjszakában. Állati ösztönök, alacsony vágyak ülnek agyunkra, nincsen felfelé szálló áldozati füstünk, távolba repülő gondolatunk, „csak én jólakjak, csak én megmaradjak” – morogjuk kapzsi fogaink között.

– Hová mész? – kérdegeti olykor egy belső hang.

Nyűgösen felhúzzuk vállunkat, és továbbmegyünk. Éjszaka van. A látóhatáron még nem izzik az új kor bőrbőrő hajnala, nem bukkan még fel a holnap napja, a világosság, a szeretet, az eszme, a megváltás.

THÉOPHILE GAUTIER: BAUDELAIRE

Ez a kis esszé több, mint irodalmi méltatás, mint magyarázgató, művészi tanulmány, Gautier egy kicsit a szívét is odaadta ehhez az írásához. Éppen ezért az az arckép, melyet Baudelaire-ről ad, nagyon is meleg, nagyon is szubjektív, szinte kipirult. Rajongó és elfogult. Ma, fél század elmúltával más beállításban látjuk a *Fleurs du Mal* szerzőjét, a megvilágítás, a sugarak és fényfoltok elhelyezkedése hűvösebb, de azért az új, a nagy költő értéke és nagysága ugyanaz marad, ahogy Gautier először meglátta.

A Hotel Pimodan meghitt szalonjában együtt itták a vouvray-i borokat, együtt szívták a mézes, ciprusolajos hasis illatát, együtt ringottak a mesterséges mennyországok „les paradis artificiels” kába felhőiben – ez a cimborás viszony megéreződik a tanulmány meleg

tónusán. Baudelaire egészen közel kerül hozzánk, előkelő ízlése, angolos nyugodtsága, finom fölénye, csiszolt szépségimádata, macskaszeregete, sötét unalma és fojtott, fülledt szenvedélye frissen, színesen elevenedik meg előttünk, levegőt, életet, illatot ad De Roy festményéhez, mellyel azt hiszem, sokáig, sejtésesen nézett farkaszemet a *Fleurs du mal* majdnem minden olvasója. És ha Gautier tanulmánya után még egyszer átlapozzuk a *Spleen et Idéalt*, avagy a *Tableaux Parisiens* apró gyönyörűségeit, szinte másképpen hangzanak a sorok, és más csengése van a rímeknek meg szavaknak. Valahogy úgy érezzük, hogy jobban, puhábban értjük a fáradt sorokat:

*Je suis comme le roi d'un pays pluvieux
Riche, mais simplement, jeun et pourtant très-vieux.*

De ez a kis tanulmány nem csupa meleg meghittség és elfogult, hízelgős színfolt. Gautier nemcsak barát, cimborá, mester és rajongó, nemcsak „l'apotre convaincu, du romantisme”, hanem kritikus is, kiütközik belőle a *Les Grotesques* éles és ügyes tollú szerzője. Taglal, boncolgat, Poc hatásait kutatja, elemzi és magyarázza a dekadencia vádját, széttöri a verssorokat, osztályozza a rímeket, jól lehet Baudelaire-nél, aki maga a formai tökéletesség, az utóbbiakban nem találhat kivétlnivalót. Mindezt pedig csevegősen, ráérősen tárgyalja, minden egyszerűsítő, felosztó és skatulyázó szándék nélkül, de ez a nyújtott és értékes mesélgetés viszont a hosszú lélegzetű esszét fárasztó és bágyasztó olvasmánnyá teszi.

Gautier tanulmánya Tóth Árpád fordításában jelent meg magyarul. A finom szavú poéta-fordító a nehéz, tarka, szivárványos szöveget elismerésre méltó hűséggel és könnyedséggel ültette át.

A HOLNAP VÁZLATKÖNYVE

„Meg tudjuk tenni, hogy bizonyos társadalmi jelenségeket megfigyeljünk, s ama formák alapján, melyekben eddig végbementek, megállapítjuk ama formákat, melyekben ezután fognak végbemenni.” Ezt írja Anatole France, akinek szaván ámulni és lelkesedni illik. És bár a holnapelgondolás sohasem volt annyira nehéz és bizonytalan, mint ma, amikor éppolyan világvégéről beszélhetünk, mint a

francia forradalom krónikása – mégis szívesen találgatunk, rajzolgatunk, következményeket keresünk a holnap kérdőjele mögött. „Es reden und träumen die Menschen viel von besseren künftigen Tagen” – dalolja Schiller, aki maga is szeretett utópiákról ábrázolni. De ma, mikor hitünk, rajongásunk elsápadt már, mint haldokló alkotmány pírja, az álomképeket, a jövő légvárait együgyű gyermekjátéknak látjuk. Abban keresünk örömet és kedvtelést, ha hidegen és szárazon vizsgáljuk a társadalmak bomlását és újjáalakulását, a szociológia bődteljeserűnké válik, átlapozzuk a múltak halott-csendes lapjait, egy kis vigasztalást keresünk, azután próbáljuk megállapítani ama formákat, melyekben a társadalmak ezután fognak végbemenni.

A társadalmak pusztulása nagyon egyszerű és megmásíthatatlan folyamat, akár csak az emberi élet megszűnése. A társadalmak formái és alakulásai éppúgy meghalnak és elpusztulnak, mint a tiszavirág, avagy elhagyott kastélyok díszkertje. Ő, van ebben fájdalom, mint a pusztulás, az elbúcsúzás minden jelenségében, ez a gondolat mindig idegen, keserű és borzongtató marad, mint ködös őszi éjszaka, mégis ezen sajnálkozni, siránkozni éppoly céltalan, mint keseregni azon, hogy ős szálak villannak fel a hajunkban. Valahogy meg kell barátkoznunk azzal, hogy az élet születés és halál, tavasz és ős, vágy és csalódás. A szép és mosolygós percek nem merevedhetnek meg, és semmi, még a társadalmi formák, a tömegeket mozgató erők sem örökkévalók, sőt olykor nem is öregebbek az embernél. Ezt sohasem szabadna elfelejteni annak, aki valamilyen jelszóval, zászlóval vagy hazugsággal harcba indul, és tömegeket akar uszítani.

Hunyorítsunk kicsit, mint festő, aki nagy kontúrokat és fontosabb színfoltokat keres. Én úgy látom, hogy a társadalmak szétomlásában és újjáalakulásában centrifugális meg centripetális erők működnek. Vannak jelenségek: nagy egyesülések, hatalmas államalakulások, széles szervezetségek, könnyű, tüneményes térfoglalások, melyek a centripetális erők nagyszerű megnyilvánulásai. Ez a nagy térképoltok, a nagy hódítások kora. Ilyen volt a római birodalom, a pápaság, az olasz egyesülés, az angol gyarmatpolitika. Azután jönnek hanyatlások, elfáradások, „kedveltenségi érzések”, ahogy Nietzsche mondja, melyek úrrá lesznek a tömegeken, és megkezdődik az elkülönödés, a tagolódás, függetlenítési eszmék vetődnek fel, elszakadási vágyak, felszabadulási törekvések tombolnak és burjánzanak. A nagy szervezetségek fáradtan, öregen vagy életképtelenül

omolnak széjjel, avagy bambán belenyugszanak csonkításukba. Itt centrifugális erőк erjesztenek, bomlasztanak, mint a kovász. Példáért nem kell messze menni, a centrifugális erőк előttünk végezték és végzik munkájukat. Oroszországban, a monarchiában már végbementek ezek a széthullások, de ezzel a szakító, tagoló erőк még nem fejezték be munkájukat. A centrifugális erőк a mai Európa majdnem minden társadalmában ott lebzselnek, repeszlik az ódon építményeket, a széles kövü alapzatokat, aláássák a hagyományok gögös templomait, széttépik a múlt tekintélyeit, előítéleteit, a pöffedt hálványokat és az öreg, érzélgős lobogókat. Új szelek szaladnak elő a rekkent, fülledt falak közül, melyek új eszméket, új vágyakat és indulatokat hoznak magukkal. És a tagozódás, a függetlenítés, az elszakadás vágyai és törekvései megrepeszlik majdnem minden társadalom építményét. A centrifugális erőк nem állnak meg a győztesek, az újjáalakultak határainál. Gondoljunk csak az ír mozgalomra, az angol gyarmatok lázadásaira, Elzász önkormányzati törekvéseire, Szlovákország meg Erdély vágyaira, a horvát és a macedón tervekre, és észre kell vennünk a társadalmakban bujkáló centrifugális erőket, melyek tovább akarják és fogják tagolni, bomlasztani a társadalmakat.

Ita pedig ezeket az ellentétes ismétlődő erőket észreveittük, próbáljuk megkeresni a holnap formáit, a valószínűségeket, a következők eredményeket, az erőк eredőjét, melyeknek iránya, nagysága már ismeretes. Azt hiszem, mindnyájan azt érezzük, hogy ennek a bomlási folyamatnak még nincsen vége, még sok mindennek kell történnie, mert így nem pihenhetnek meg a társadalmak. Mindenki érzi a bizonytalan talajt, a süppedős átmenetet. A centrifugális erőк nem fáradtak még el. A borzalmas, zavaros gazdasági helyzet, a lelki meg hasonlások, az erkölcsi kuszaságok, a fájdalmas osztályellentétek melegítik az erjesztő erőket, és lázítják a kenyeret kereső és történelmet csináló tömegeket.

És ha ezt látjuk a holnap horizontján, úgy hiábavalónak, mosolygósnak látunk minden törvényt és törekvést, amely ezt a társadalmi szükségszerűséget megakadályozni vagy megdönteni igyekszik. Az eltírt társadalom biztosan és könnyörtelenül halad a pusztulás, az elmúlás felé, hiába jönnek nacionalisták meg imperialisták, lángelmék és szélhámosok, véres fegyverek és penészes tömlőcök: a társadalomnak el kell pusztulnia, mint gégerákos aggastyánnak. Nevetséges dolog ilyenkor személyeket, fajokat, intézményeket vagy törvény-

könyveket hibáztatni. „Les hommes sont tous condamnés á mort avec des sursis indéfinis.” Mindannyian halálra vagyunk ítélve, csupán bizonytalan haladékokat kaptunk. Victor Hugo mondása a társadalmakra is vonatkozik. És a múltak tanulságai, a szociológia törvényei azt tanítják, hogy annál kurtább a halálra ítelt társadalom haladéka, minél erőszakosabb és makacsabb a szembeszálló, a fékezni akaró erő.

Hunyorítsunk csak távoli távlatokba, és Európa holnaptérképén apró államok jelennek meg, melyek a széthúzó erők diadalát jelentik. Még messzebbre nézve ismét átfogó, egyesítő, centripetális erők lesznek úrrá, az örök ismétlődés, a „faits de répétition” elvénél fogva. És ezek a centripetális erők gyűlölet meg trikolórok nélkül megteremtik majd az európai egyesült államokat, a hatalmas nemzetközi közösséget, melynek közelebbi formája, szerkezete, termelési rendje ismeretlen, de melynek eljövetele következménye a logikus elgondolásnak.

LJUDI SU SVI BRAĆA

Egy szerb iskolában olvastam ezt a mondást, a fogas felett lógott a falon, és a rátalálás, a meglepetés szelíd öröme bizsergett végig rajtam. *Az emberek mind testvérek.* Olyan szokatlanul szépen hangzik ez szerbül, pedig a szavaknak nincs különösebb zenéjük, csábosabb csengésük, mégis ez a felirat a fogasok fölött a tetszés, a csodálat, az öröm jóleső hangulatába hintázott. Üde, friss oázis ez a reménytelen sivatagban, értékes ékkő durva kavicsok között. Vágyott csoda, valóságba hullott álomvirág.

A kis Mirkók és Markók, ha sapkájukat felakasztják, talán felpillantanak erre a mondatra, unalmas órák alatt talán kibetűzik a szavakat, talán elismélik a mondatot, a tanító talán el is olvastatja velük és . . . és nincs tovább. Az eleven szemű Milivojok és Milutinok sohasem jutnak a mondás mélyére és igazára. Az a hatalmas egyesítő erő, az a egyszerű ölelő mozdulat, amely ebből a négy szóból kisugárzik, örökkön ismeretlen marad a hajlékony és fogékony gyermeki lelkek előtt. Az iskola, az élet, a nevelés, a hangos szavú emberek, az uszító betűk, az utca jelenetei elfojtják, elmélyítik, túlkibálják és sohasem engedik kibontakozni e szavak széles

körvonalait. A természet egysége közé válaszfalat emelnek, a szeretet mellé odalopják a gyűlöletet, a béke mellé a harcot, a barát mellé az ellenséget, az alkotás mellé a rombolást. A látókör megszűkül, az eszmék és érzelmek elkorcsosodnak, mint kínai leányláb, és a szívben csupán az önzésnek marad egy kis hely. „Az európai gyermekek intenzív nemzeti egoizmusok gőzködésében nevelődnek – írja H. G. Wells –, amely minden praktikus nemzetközi célra alkalmatlanná butítja őket. A baj nem velükszületett, de már a betűvetésnél kezdi inficiálni őket. Az angol gyermek folyvást Anglia és a birodalom dicsőségét tanulja; a francia – ha lehet – még jobban, még bolondabbul imádja Franciaországot; a németek éppen most ocsúdnak fel a negyvenéves intenzív nemzeti nevelés keserves következményeiből. És így tovább, minden egyes ország egy-egy külön *Sinn Fein*, követve és vallva a „mi magunk” visszataszító és buta rögeszméjét. „Mi magunk” – ez a legbiztosabb út konfliktusok, katasztrófák, nyomor, erőszak, züllés, a gyermekcinkre, unokáinkra és végül egész fajunkra váró halál felé.

A kis Radivoj is folyton csak azt hallja: „mi magunk”, mindenütt osztályozást, egyenlőtlenséget, megkülönböztetést lát, nagyon valószínűtlen tehát, hogy ez a pár szelíd szerény és hatalmas szó helyet talál a zsenge gyermeklélekben. Ha meg is jegyezte magának ezt az iskolai mondást, jogos és indokolt kételkedéssel kérdezheti önmagától vagy bárkitől: testvérek-e az emberek? Gyűlölet, szitkok, érdes ízléstelenségek, hadonászó mozdulatok, tajtékos átkok, fenyegető ökölrázások, horpadt fejek, villogó fegyverek, sikolyos vércsók, maszatos rühejek fájdalmas tarkaságban kavarnak, búgnak a mának zűrzavarában. Milyen félszeg, milyen fölösleges kérdés: testvérek-e az emberek? A kis Radomir hamarosan észre fogja venni, hogy a jog, az igazság, a kötelesség nem minden embernél egyforma. Az egyik embernek több joga van, míg a másíknak semmi, az egyik gyereknek van iskolája, a másíknak nincsen, az egyiknek szabad az anyanyelvén beszélni, a másíknak nem szabad. Észre fogja venni, hogy a testvériség fogalma csak a szavakban él. Krisztus is testvériségről beszélt, elvakultak és gonoszok mégis százezreket kínoztak halálra az ő nevében, a francia forradalom is testvériséget írt a zászlajára, de azért népszerűvé tette a guillotine-t is. És hol van Victor Hugo „sainte fraternité de la France et de l'Allemagne”-ja, hová tűntek Tolsztoj tanai az orosz kínzások között, és ki szívelte meg Romain

Rolland *Déclaration de l'indépendance de l'esprit* című megrázó, apostoli szövegét?

Ljudi su svi braća. A kis Dušan mosolyogni fog, ha visszaemlékszik erre a jámbor, iskolai jelmondatra, mely a fogas fölött lógott. Az élet bizony röhögősen rácsáfolt erre a légiés, képzelgős mondásra. Balga és balog az, aki hisz benne. „Mi magunk” – ezt hallja maga körül, és evvel egyúttal azt is megtudja, hogy az emberek nem mind testvérek. Vannak, akiknek nem szabad azonos életkörülményeket adni, akiknek gáncsot kell lábuk elé vetni, vannak, akiknek fenyegetés, goromba hang és keserű kenyér az osztályrészük. „Mi magunk, mi magunk” – hallja mindenütt, és nemsokára ő maga is megrészesedik a hatalom mákonyától, és bosszankodik, hogy vannak eleven emberek, akik nem tartoznak a „mi magunk” magasabb gyűrűjébe, s akik mindamellett – kellemetlen dolog – emberi módon akarnak élni. A gyűrűn kívül nincsenek testvérek. Csak mostohák vannak meg kitagadottak, elkülönítettek, akárcsak a középkor bélpoklosai.

Ljudi su svi braća . . . ezt a döbbenetesen szép és egyszerű mondatát nemcsak az iskola falára kellene írni. Be kellene írni a lelkekbe, a fiatalokba, a harcosokba, a durvákba, az eltévelyedettekbe, a konokakba, a kegyetlenekbe, a kótyagosokba. Be kellene írni lágyan és hittel, szelídséggel és meggyőzéssel, szárazon és czerszer a szeretet puha önjával:

Ljudi su svi braća.

BRANDES: ANATOLE FRANCE

France talán a legolvasottabb és legnagyobb tudású szépíró, tiszta elbeszélő és epikureus bölcselő, konzervatív az ízlésben és szocialista a szónoki emelvényen. Beleéli magát a latin kultúrába, de azért mégis felülemelkedik embereken, korokon, szenvedélyeken, véleményeken, úgyhogy sohasem érezni az író, az alkotót. Ezért nehéz őt megközelíteni, nehéz róla tanulmányt írni. Már sok France-tanulmányt olvastam, de sohasem éreztem a teljesség, az egységség érzését. Megállapítások, meghajlások, hízelgő vonalak, találó színfoltok, azonban együttvéve egyik sem adja a tökéletes France-portrét. Valami összefoglaló, életet és lelket adó színhangulat hiányzik a képről. Ha Brandes nagyszerű tanulmányát végigolvassuk,

megint azt kell mondanunk: nem egészen ilyennek érezzük France-ot. Brandes vastag, vázlatos vonalakkal dolgozik. Merészen felvadásokra osztja a világirodalmat, és kemény vonásokkal rajzolja az *Emberek és művek*, az *Alakok és gondolatok* vagy *A modern szellemek* szereplőit. France se kivétel, de nem is kívánjuk, hogy kivétel legyen, Brandes lélektani elemző módszerénél nem kívánhatunk jobbat, mégsem érezzük a tökéletes, a feltárt, a megoldott France-ot. Nem érzem például, hogy a *Le lys rouge* Dechartre-je, avagy Paul Vence maga France lenne, Trublet orvos bölcsekedése pedig a *Histoire comique*-ban nem tiszta France-filozófia. Nem érzem és értem azt a csodálatos, szinte érthetetlen viszonyt, mely a szereplők és a szerző között fennáll, melyre az objektív, a kívül- vagy felülálló jelzők elégtelenek, Anatole France okos, hideg és nagy művész, akit inkább ámulni kell, s akinek lelkét nagyon nehéz művein keresztül megérezni. Brandes ebben a tanulmányban nagyszerű képet ad róla, de legtöbbször ismertet és illusztrál, és csak elvétve boncolgat. Nagyszerű portré, de ismétlem, nem egészen teljes és mély. Részben már azért is hézagos, mert régen íródott, amikor még nem jelent meg a *Fehér kövön*, a *Pingvinek szigete* és néhány azóta ismeretes és megbecsült könyve. A találó, friss és eredeti színpaltok nem emelik ki ennek a csodálatos léleknek titkos mélységét, csillogó gazdagságát. Ez a tanulmány vázlat, markáns színrajz, de mint ilyen kíváló, ötletes és világos. Magyarul a Kultúra Könyvtárban jelent meg Halász Gyula jó fordításában.

RILKE: RODIN

Valami meleg, finom, fáradt duruzsolás hízeleg lelkünknek, ha Rilket olvassuk. Elszakadnak a láncok, a mementók, melyek a valósághoz kötnek, szállunk felfelé könnyedén és kótyagosan, mint eleresztett vásári léggömb a Nap felé. De nemcsak a *Stundenbuch* olvasásánál érezzük ezt, hanem ennél a tanulmánynál is. Rilke nem halmoz adatokat, nem ad kedélyes párbeszédet, mint Paul Gsell, nem megszokott ismertetést nyújt megszokott kritikai közhelyekkel. Rilke dalol és duruzsol, mint melegvörös számovár téli estén. Rilke elcsodálkozik egy mozdulaton, és szinte szimfóniát zeng egy lecsuklott kárról. Érzést, vért, gondolatot és melegséget magyaráz, muzsi-

kál bele Rodin márványaiba: *Az Éternelle idole* csodás kővéről például így zenél: „A gondolatok árnyként járnak körül, mindenik mögött újból ott áll rejtelmesen, világosan és nevezhetetlenül. Valami purgatóriumhangulat él ebben a műben. Valami mennyország van közel, de nincs még elérve, valami pokol van közel, de nincs még elfeledve.” Más helyütt így dorombol: „Kézek nyílnak az örök-kévalóság után. Szemek nyílnak fel, látják a halált, és nem félnek tőle. Reménytelen hősiekedés, dicsősége úgy jó és tűnik, mint a mosoly, s rózsaként nyílik, törik. Itt a vágyak viharja és a vágyakozás szélcsendje, itt a tettekké váló álmok és az álmokká hunyó tettek. Itt, mint roppant játékon, vagyoni erőket nyernek és vesztenek.” És Rodin nagy, tiszta művészete feloldódik Rilke hangjaiban és hangulataiban. Rilke a valóságban titkára volt a hatalmas mintázónak, ebben a könyvben művei megzenésítője. Nem akarja megérinteni és elemezni a művészet misztikumát, hanem szavakban zúgja, zenéli a márványok sima, csodás, halhatatlan rejtélyességét. Dallamos duruzsolás, rajongó líra, zengő önvallomás ez a tanulmány, melyet úgy olvasunk, mint finom, homályos, ájtatos imák könyvét. Magyarra ifj. Gaál Mózses fordította szépen, rajongva, itt-ott ellendülő szabatosággal. Ugyancsak a Kultúra Könyvtár kötetec.

MÁRIA

*... secondo che altri crede, imprsto
l'era nome Primavera, e così era chiamanta.*

Dante: La vita nuova

A múltkor kezembe került egy kézírása. Eltűnődtem a gyermek, akaratos betűkön, majd eszembe jutott egy darab mosolygós múlt, egy hamvas, kacagós leányarc, s elcsodálkoztam az idő szaladásán. Már négy esztendő, már négy esztendeje annak, hogy Mária elment mellőlünk. Akkor is nyíltak az őszirózsák, akkor is eső gyöngyözött a lucskos, náthás alkonyatban, akkor is ős volt, és az Ősz erősebb volt a Tavasznál.

A Tavasz, akit Máriának, teljes nevén Andorffy Máriának hívtak, eltűnt, elmerült 1918 zűrés, kavargós őszében. Mi, gúnyolódók és

fölényeskedők, idegesen, mélán és magunkba szálltan ültünk a sötét, szivarfüstös szerkesztőségben.

– Mária meghalt.

De azért mindegyikünk várta, hogy nyíljon az ajtó, hogy berontson ismét a Tavasz hamvas arccal, lobogó nyakkendővel, szépen, szilajul, kívánatosan. Mária finom, dallamos verseket írt *A Hétké*be, és meglehetősen rossz regényeket a *Pesti Hírlap* számára. Mária író-nő volt. De nem a George Sandok, nem a Baskircseff Máriaék, de nem is a Beniczkyék fajtájából. Mária üde, hívó és eredeti volt. Vidáman, pajzánul fordult be az ajtón.

– Hoztam két verset, és jövök érdeklődni, hogy mi lesz a regényemmel.

Rózsa Miklós, a szerkesztő, megigazította monokliját, mi pedig érdeklődve néztük az időjárását, mert tudtuk, hogy a regény *A Hétké* számára közölhetetlen.

– Nézze, Patyó – szólt hirtelen Rózsa –, vigye el ezt a regényt a *Pesti Hírlaphoz*. Mi tele vagyunk regényekkel. Itt van a *Jean-Cristophe*, itt vár egy lefordított Anatole France, itt vannak a házi szerzők, Erdődy, Fodor László meg Szenteleky . . .

– Maguk csúnyák – durcáskodott el nem fojtható mosolyával, és csakhamar másra terelődött a társalgás.

Mária nem haragudott, sőt nemsokára édesen felkacagott. Ő, hogyan csilingelt, csobogott, muzsikált a nevetése, mintha csintalan najádok lubickolnának pisztrángos pataokban. Csupa zene, csupa tavasz, csupa áprilisi verőfény volt ez a kacagás. Mária ekkor lépett huszadik évébe.

Mária nagyon önző volt, mert nagyon szerette az életet. Mohón, sietve, jókedvűen élt, mintha titkon tudta volna, hogy koporsójára huszonegy esztendő t fognak írni. De sohasem beszélt a halálról. Víg volt, szép volt, akart, hiit, álmódott, veszélyt, ármányt, elcsüggedést nem ismerve. Azt hitte, nagy író nő lesz, boldogan beszélt megjelent könyveiről, dicsekedett az elfogyott példányok számával. Húszéves korában már beszéltek róla, olvasták, megmosolyogták, értékelték, bírálhatták, elismerték. Ő joggal várt, és sietve, szinte kapkodva akart többet és többet, mint rakoncátlan kis gyerekek. Úgy szerette az életet, mint a cukrászsüteményt. Ez a hasonlat lehet profán, de nagyon is igaz. Mária rajongva, cuppanós élvezettel ette a saumrolnikat, az indianereket, s ezért nemigen szerette senki cukrászdába vinni. A bá-

jos szókeség egykettőre felette írói tiszteletdíjunkat, öt perc alatt le-nyelt egy novellát, két-három *Toll és Tört* vagy két hosszú könyvkritikát. Igaz, hogy a tiszteletdíjak elég alacsonyak, s a sütemények elég magas árúak voltak, de Mária nemigen gondolt ezzel. Ezt az önzést, ezt a túláradó életreményt és életszerelmet azonban nem lehetett zokon venni tőle, mert Mária friss, bájos és vonzó volt, mint harmatos rózsza.

Református volt és kemény akaratú. Addig kért, követelt, könyörgött, míg végül mégis teljesedett a kívánsága. Így volt ez többek között a főpróbajegyekkel. Andorffy Mária sohasem írt kritikát, de azért előbb-utóbb majdnem minden főpróbajegy az ő kezébe került, s nekünk, kiküldött kritikusoknak feleselgetnünk kellett a portással, igazolványok után kutatni, míg bejuthattunk a nézőtérre, ahol Mária már vígan hahotázott.

Egy napon a *Szivárvány* című regényét meleg ajánlással és azal a kéressel adta át nekem, hogy szép és őszinte kritikát írjak róla *A Hétre*. Noha csupa jóindulat és megbocsátás lakozott bennem, a kritika mégis inkább őszinte volt, mint szép. Mária felhevülten méltatlankodott, egy-két mondat kihagyását követelte, és néhány hízelgő jelzőt akart egyes szavak elé. A szerkesztő hajthatatlan maradt, a kritika lekerült a nyomdába, és Mária kipirultan robogott ki a szerkesztőségből. Másnap telefonált, nyugtalanul járkált, elment a kávéházba, a törzsasztalhoz, majd lement a nyomdába, s végül már nyájasabb, udvariasabb bíráló jelent meg a lapban. Ehhez hasonló erőszakoskodásáért, duzzadó hiúságáért, gyerekes szerepelni vágyásáért, nagy, tiszta, önző életszerelméért senki sem tudott haragudni. Mária maga volt a szépség, a báj, a hamvas, derűs, lüktető élet, oly mellékes és megbocsátható volt ezek mellett az, hogy zengő zenéjű verseket és rossz regényeket írt, hogy egyetemre járt, hogy lehajtott gallért viselt. Tehát mi sem haragudtunk egymásra, s ő vígan, gerlicés kacagással búcsúzott el egy budai, cukrászdai kirándulás után.

– Vidékre megyek, és sokat fogok dolgozni. Egy biedermeier regényt írok, de maga megmondja még, hogy milyen ruhában jártak akkor az emberek. A mese nagyszerű, csupán a külsőségekkel, a korrajzzal nem vagyok tisztában. De maga segítségemre lesz, ugye-bár?

Mindent megígértem, és elnéztem az ószibarackos arcot, az üde, tiszta mosolyt, a zsenge, szilaj önbizakodós, önszerelmes életet. Mária felszállt a villamosra és – nem láttam többé.

A bájos gyermek vidéki rokonainál tifuszt kapott. Úgy hallottam, hogy állapota már javulni kezdett, amikor titokban süteményt és gyümölcsöt hozatott ágyába, akkor, amikor tejen kívül semmit sem szabadott ennie. Mohóságának, süteményrajongásának torkos, türelmetlen, habzsoló élni akarásának lett az áldozata. Másnapra meghalt a Tavasz, az Élet, a nevetős Akarat.

– Mária meghalt – ismételtük többször a csüggedt, borongós szerkesztőségben, hogy végre már elhiggyük, hogy többé ne kelljen várni a Tavaszt.

Az idő szalad, siet, sokakat magával visz, az emlékek sápadnak és széjjelmálnak, mint szirmok és dallamok. Andorffy Mária nem ír több verset vagy regényt. Andorffy Móriát sokan elfelejtették már, és lassanként mindenki elfelejti, aki ismerte. Kinyújtom kezemet a merülő mosoly, a halkuló kacaj, a fakuló, hamvas színek után, felnyitom a kezemet, és néhány tuskés virág hull ki kezemből az elirמודott Tavasz sírhantjára. Azelőtt megmosolyogtam Móriát, most irigyelem. Úgy irigyelem, ahogy az éjszakának unott, fáradt, zsongó fejű virrasztói irigylik azokat, akik már nyugodtan, gondtalanul alusznak, horkolnak, álmodoznak.

MÜLLER-GUTTENBRUNN

Minden népnek joga, sőt történelmi kötelessége, hogy fejlessze saját nyelvét és kultúráját. Ennek abszolút igazsága ellen senkinek sem lehet ellenvetése. Sietek ezt leírni és leszögezni, mielőtt Adam Müller-Guttenbrunn ünnepeltetéséhez hozzászólnék.

Mert amikor Müller-Guttenbrunn tervez, és nemzeti eseményeket hirdet, amíg a svábságot germán őscire, a „*grosse Schwabenzug*”-ra, a „*barnherzige Kaiser*”-ra emlékezteti, addig egy gáncsoló, egy tiltakozó szavam sincs ellene, de amikor vádol, támad és rikító, egy oldalról és egy színben megvilágított beállítással a múltat meghamisítja, amikor elfelejt és eltüntet kapesokat, bajtársi kézfogásokat, önfeláldozó, segítő vállakat és germán eszmékért elhullott magyar életeteket, akkor nem hagyhatom meggyezés nélkül ennek a kétes értékű írónak ünnepeltetését.

A jugoszláviai svábság ugyanis most ünnepli Müller-Guttenbrunn születésének hetvenedik évfordulóját. A *Deutsches Volksblatt* kis füzetet is adott ki ennek öröme, és a Kulturbund könyvkereskedésében minden könyvét meg lehet kapni a jubiláns szerzőnek. Bizonyos vagyok abban, hogy Thomas Mann, Schnitzler, Rilke, Hebbel vagy Schönherr művei után hiába érdeklődnénk a német könyvesboltban, pedig ezek nagyobb és súlyosabb németek, mint Adam Müller-Guttenbrunn. Müller-Guttenbrunn fő érdeme a magyarok elleni harca. Legtöbb könyve irányregény, mely tele van tűzdelve *hibás magyar idézetekkel és lihegő, lobogó magyar gyűlölettel*. Így kissé időszerűtlennek találjuk ennek a magyarfáls s egyébként igen közepes írónak az ünnepeltetését, hiszen *az elmagyarosítás nem fenyegeti már a svábokat, sőt maholnap már a magyarokat se*. Jelenleg mindkét nemzetiség a kisebbségek közös, nem éppen jóízű kenyerét eszi, egymás mellett haladnak rögös és mostoha utakon, közös a bajuk, közös a gondjuk; nem értjük tehát, *miért kell épp mostan ellentéteket, kellemetlenségeket keresni az elsüppedt tegnaptól*.

Mert Müller-Guttenbrunn kellemetlen jelenség. Támadásai igaztalanok és elvakultak. A nemzetiségeknek nem volt jó dolguk Magyarországon, de a *svábság panaszkodhatott legkevésbé erőszakról*. Igaz, hogy ügyetlen erőszakkal és turáni göggel magyarosítottak, de a svábokat nem kellett magyarosítani. Azok *magyarosodiak önként*. A „*Madjarisierung*” nem fejezi ki a cselekvő és szenvedő igelalak közötti különbséget, a *magyarosodás* és *magyarosítás* különbségét, melyet németben az „*ungarisch werden*” és „*ungarisch machen*” kifejezések érzékeltetnének leghelyesebben. A szerbeket, románokat, tótokat magyarosították, de a svábok magyarosodtak. A többi nemzetiségek fiai megtartották faji vonásaikat akkor is, ha iskoláikat elvégezték, ha oklevelüket elnyerték, az intelligens sváb azonban majdnem kivétel nélkül magyarnak vallotta magát. Ez nem az én megállapításom, ezt vád alakjában meg lehet találni Müller-Guttenbrunn-nál is.

Valószínűnek tartom, hogy elsősorban a vallási és világnézetbeli közösségek meg a német és a magyar kultúra roppant hasonlósága tette oly könnyűvé a svábok elmagyarosodását. Mindenesetre tény az, hogy a svábok akartak elmagyarosodni, s így a magyarosodás oka belső ok, *az elmagyarosodás a sváb lelkiület szándékának, óhajának, akarátának következménye*. Hibás és igaztalan dolog tehát

a magyar tanítót, a magyar iskolát, a magyar törvényeket mindezért okolni. Az idegen diplomát mindenütt nosztrifikálni kellett, nemcsak Magyarországon, ahol különben a nosztrifikálás nagyon könnyen ment, mégis Müller-Guttenbrunn azt állítja, hogy a kemény, dacos magyar törvények lehetetlenné tették az idegenben végzett mérnökök letelepülését. Az sem áll, hogy a sváb gyerekeket éveken keresztül (!) nem engedték haza a szegedi internátusokból, ahol egy német szót sem szabadott kiejteni. Nemigen hiszem, hogy az elvakult szerző tudta volna azt, hogy a német kötelező tantárgy volt a középiskolákban, hogy Kecskeméten meg Debrecenben a fajmagyar gyerekek is biflázták az *Erlköniget* meg a *guter Vater* erős és gyenge ragozását. De nincs hely a sok hamis, hazug állítás cáfolására.

Szinte csodálkoznunk kellene, hogy a magyarok nem estek a népek megszokott hibájába, a reváns eszmék tébolyába. A magyarok *majdnem minden bajukat a németeknek köszönheték, mégsem gyűlölték a német népet, a német kultúrát.* Szinte elfelejtették az önkényuralmas, kamarillás múltakat, az osztrák császárokat, az évszázadokon keresztül elfojtott nemzeti törekvéseiket. A magyarok állandóan német szellemben és a németek nyomában haladtak, a német nyelv második anyanyelve lett a művelt magyarnak, a hivatalos és irányító politika mindig germanofil maradt, és a germanofil politika sodorta be a magyar népet – minden különösebb cél, értelem és érzelem nélkül – a világháborúba. És akkor, amikor jóformán *germán diktatúra* volt Magyarországon, amikor ezerszámra véreztek, hullottak a magyar fiúk idegen nagyravágyásért, teuton eszményekért, akkor Adam Müller-Guttenbrunn a „Madjarisierung”-ról kesergett, jajgatott túlzott, elvakult és hamis fényű írásaiban.

Miért kell hát most tömjénezní ezt az igaztalan író, ezt a gyűlölködő közepességet, és *miért kell meghonosítani a nyájas svábság lelkületében ezt a magyarfalo Müller-Guttenbrunn-szellemet? Miért számízik egyszerre a magyar szót, a magyar írást épp azok, akik azelőtt önként hódoltak be a magyar kultúrának? Miért válasz nélkül hagyni a magyar köszöntést, miért egyszerre meg nem érteni a magyar beszédet, miért hibás németséggel írni, beszélni, kínlódní olyanokkal, akiknek lelkük, múltjuk és műveltségük magyar?*

Minden embernek legelemibb joga, hogy mozogjon népek, nyelvcek, kultúrák között, hogy oda szegődjön, ahova fílése és vágya úzi. De azért, ha Müller-Guttenbrunn *csak* azt mondaná: Ne tagadd

meg bölcsődet és származásodat! – illő tisztelettel fogadnák ezt a nemesen konzervatív mondást. Csak helyeselhetjük azt a törekvést, hogy a svábság ne tagadja meg önmagát. De azért talán még nem vét faja és származása ellen, ha más nyelven is beszél, ha itt-ott elolvas egy nem gót betűs könyvet, mely éppoly közel áll a lelkéhez, mint a gót betűs. Az elmagyarosodás veszélye már elmúlt, a magyarok sorsa, útja és holnapja közös lett az övéikkel, együtt tapasztalnak tuskét és göröngyöt.

És ha a svábok német kultúráját akarnak magukba szívni, úgy ne Müller-Guttenbrunn könyvei legyenek az elsők, melyeket kezükbe vesznek. Ha a német kultúra terjesztéséről van szó, úgy hatalmasabb, értékesebb német szellemeket kellene ismertetni, úgy inkább a bánsági Lenaut, a sváb Uhlandot, a klasszikus Goethét, Schillert vagy Heinét, a nagy művészforradalmárt: Wagnert, a fölényes Gottfried Kellert, a finom hangú Georgét, a dráma legnagyobb német mesterét: Gerhardt Hauptmann-t kellene ünnepelni és nem időszzerűtlen, igaztalan, irredenta frásokkal megzavarni a jámbor, becsületes, nehézkes sváb agyvelőket.

PECHÁN JÓZSEF

1911-ben, Münchenben a Secession kiállításán egy eleven, friss tájkép csiklandozta fel képtárlátogatókban ellankadó figyelmemet. A tájkép szerzője a katalógus szerint Pechán József volt. Nemsokára a pesti Múcsarnok és Művészház tárlatain találkoztam Pechán vásznaival; figyeltem, csodáltam, becsültem nagyszerű küzdelmeit a formával, akarását, törtetését tökéletes, magas művészi célok felé, bámultam ezernyi akadályokon keresztül feltörő hatalmas tehetségét. A palánkai lakatosinas a bécsi élelaprajzolásán és a müncheni akadémián keresztül eljutott a párizsi Szalonig, Eisenhut leíró klasszicizmusától Cézanne impresszionizmusán, Szinyei plein-airjén keresztül Hollósy Simon mély látású, őszinte és egyszerű szavú naturalizmusáig.

És ez az izmos, ígéretes tehetség hirtelenül, hangtalanul negyvenhat nyugtalan évvel emlékezetében és zsongó, szunnyadó akarásokkal a lelkében halt meg néhány hónappal ezelőtti verbászi magányában. A változott idők közönye és parvenüségé figyelemre sem méltatta távozását. Akik ismerték, becsülték és megértették a mű-

vészetét, azok aligha tudták, hogy ebben a széles, lapos bácskai faluban él, az a lomha sváb falu pedig, amely lakosának nevezhette, nem becsülte és nem értette tiszta, nagyszerű, érdekes művészetét.

*

Pechán József nem csupán festőművész volt. Művész volt, tehetség volt a művészet minden ágában. Költeményeket és színdarabokat írt, majdnem minden hangszeren játszott, és hozzá még jól játszott, önálló zenekari szerzeményei vannak, kitűnő színész volt, szellemes humorista, épületeket tervezett bámulatos hozzáértéssel, nagyszerűen, lelkesen mintázott, és művészien kalapácsolta a márványt – mégis, mint festő volt igazán nagy és kimagasló jelenség. Nem volt állandó iránya és megszokott iskolája. Impresszionista volt a szó egyszerű és nemes értelmében, bár több változást, eltérést lehet képein észrevenni. Utakat keres, igazságok után törtet, és ha úgy látja, hogy az egyik út hibás és céltalan, otthagyja azt, újak után kutat, kínlódik a kezdet keménységein, mint kincskereső bányász, majd mikor belátja, hogy a kezdett úton nem ér célhoz, könnyedén visszafordul, és frissen kezdi előlről a harcot a formával, a szemléléssel, a meglátással, a téri hatással, a színkifejezéssel. Első kiállított nagy vászna, *Az uolsó gyufaszál* főleg rajzi tehetségét árulja el. Színekben és levegőben félenk, bátortalan alkotás. A konzervatívok, a „képszerkesztők” jámbor, bár nem őszinte tisztelője. De Hollósy mellett látni kezd, új észrevések és meglátások kincseihez jut. „Mintha kába álomból ébredtem volna fel – jegyzi fel életrajzában –, egyszerre új célok, új problémák előtt találtam magamat erőtlennül és tanácstalanul, mint gyermek egy könyv előtt, amelyben még nem tud olvasni.”

Kínlódik, küszködik, bízik, harcol, javítgat, lelkesedik. Megérti a nagy franciákat: Manet-t, Claude Monet-t, Bastien-Lepage-t, de nem szegődik csatlósukul. Hollósy mestere, de nem bálvány, a nagybányai iskola erős hatással van rá, de azért nem hűséges és elvakult tanítvány. A Művészházban nagy, szimbolista irányú vásznakat állít ki, de mellettük nyugodt, előkelő portrék, meleg, hangulatos és eleven színű csendéletek is az ő nevét viselik. Nem csatlakozik hangos zavú klikkekhez, nem köti magát állandó modorhoz, egyénisége és művészi jellege mégis minden képen kiérezhető. Gondo-

san, szeretettel ül a témához, és a festőből csakhamar rajongó lesz, beleéli magát a hangulatba, túláradó rokon szívvel simogatja az anyagát, mint kedves, gügyögő gyermekét. Nem másol hidegen és üzletszerűen, a művész és tárgya között felolvad minden űr, minden hűvösség, átérzi, átéli a kukoricaföldek, a muskátlik, a fürdő nimfák vagy a befőttesüvegek hangulatait. Szívét viszi bele minden ecsetvonásba. Csupán egyes megrendelt arcképénél lehet észrevenni a kedvtelenséget, a rosszul palástolt unalmat, egyedül itt lehet Pechánál imitatív művészetről szó, máskülönben mindig architektikus, Hildebrand meghatározása szerint: kutatva alkot, művészi érzéseket elégít ki, szóval poétája és nem leírója, lemásolója a természetnek. Sokat foglalkozik azonban azokkal az arcképekkel, melyek érdeklik és vonzzák. Fény-, szín- és tónuskeresése szinte tiszta lélektan. Különösen önmagát csodálta, kutatta és elemzi, mint az önmagát megismerni vágyó görög böles. Önarcképei kegyetlenek és nagyon mélyek, szinte tragikusak. Őszintén, egyszerűen és fájdalmasan adja a szárnyszegzett lendületet, a kínlódó, magában álló művészt, a bilincsbe vert akarát kemény komorságát.

Képei különben tele vannak fénnel és derűvel. Hétköznapi modora, falusi kedélyállapota legtöbbször derűs, beszéde nagy társaságokat fakaszt nevelésre, élcelődései jókedvű bizakodást csöpögtetnek a csüggedt emberekbe. Mindez megérezhető képein is. Ha Pechánt orvoslélektani szempontból osztályozni kellene, úgy mindenestre a ciklotimek osztályába kerülne, melyben a nagy humoristák és nagy realisták vannak, amelyben a duzzadó, jókedvű hangulatok váltakoznak futólagos elkomorodásokkal. Különösen tájképei és csendéletei ragyogják vissza derűs, ötletes, jószívű és jókedvű hangulatait. Telt vidám és mindig friss színei szinte mosolyognak, mint májusi tulipános délelőttök. Üdeség és kedélyesség csillog a képeken, a tömegek nagyszerű elevenséggel mozognak, az aktok buján, erejüktől vidáman nyújtózkodnak, a levegő pedig pajkosan szalad tova, mint forgóval szaladó fiúcska. „Szeressük az életet, mert az élet szép” – ezt hiszi, ezt hirdeti Pechán, ha a bácskai szüretet, ha tavaszi szántóföldeket, ha retek- vagy sárgarépacsomókat fest.

Bámulni kell nagyszerű rajzi tudását, tőkéletes anatómiáját, de legcsodálatraméltóbb a színekkal bánni tudó tehetsége. Ó, milyen friss, tüzes, életszerelmes színek! Nem ismeri a megalkuvó, búcsúzkodó fáradt hangulatokat, s bár színei merészek, tiszták és jókedvű-

ek, mégsem kiabálók vagy fzléstelenül hangosak. Férfiás, határozott, őszinte, de mindig jószívű. Nem szereti a ködöt, az alkonyi elbágyadá-
sokat, az álmos naplementéket, a fonnyadó rózsákat, az őszi elbúsulá-
sokat. Szeretettel simogatja azonban a muskátli tűzvörös szirmait vagy
a rézüst százféle, erős hangú sárgáját. Nem keres hálás, szomorkodós
reflexeket, anyaga sohasem puha vagy könnyű, témái, beállításai, problé-
mái nehezek, kemények, azonban tökéletesen megoldódnak a főlé-
nyes rajzi tudásban, az üde, érdekes, mosolygós színhatásokban.

Az akvarellt mint a művészi észrevevések pepecselgető, nőies ki-
fejezési módját nem szereti, a pasztell pedig, amely lényegében
hordja a puha, tompa, bágyasztó hangulatokat, nála eleven, éles és
erejétől élénk. Nem ismer megoldhatatlan problémákat, sápadt kér-
dőjeleket, lankadt befejezetlenségeket: amibe kezd, azt becsülete-
sen, egyszerűen és harmonikusan bevégezi, mint egy dalkompozíciót.
Nyílt, nemes és szókimondó, nem szereti a bizonytalan színeket, a
ványadt kedélyállapotokat, egyszerű, érthető a mondanivalója, de
azért soha és sehol sem unalmas vagy köznap. Vásznaí mindig mes-
teriek, mindig érdekesekek, és a duzzadó derű oly vonzóvá és meleggé
teszi őket, mint az olasz ég az umbriai vagy toscanai tájakat.

*

Hogy Pechán József milyen nagy művész volt, azt körülötte, a jól
étkező falusi környezetben alig érezte és hitte valaki. A háború, a
nyugtalan, változott viszonyok elszakították őt a mesterektől, a tár-
latoktól, a művészi tervektől, az őszinte megértéstől, az ostoros
bírálatoktól, a siker gyönyörétől, a verseny izgalmától meg képzélet-
korbácsoló erejétől. Sokszor lelohadt a munkakedve, máskor ismét
fellobbant, mint hamuval, porral küszködő, elhajított lángcsóva.
Pechán József tündöklő tehetsége szétforgácsolódtott háborús gon-
dokban, majd a falusi élet kicsinyességei között, az apró, csillogó öt-
letek szétgurultak, mint elszakadt gyöngyszemek, és sokan még fel
sem vették, figyelemre sem méltatták a feléjük gördülő kincseket.
Por ül a tervek tekereseire, az üstökös pálya fénye belefulladt a
zsíros közöny sötétjébe, a nemes érzések és akarások elfonnyadnak
a szivarfüstös, pohárkoccintós falusi éjszakákban, mint törékeny
mimózzák idegen, mogorva tájakon.

Pechán József meghalt, és elsüppedt a fásult hangtalanságba, a parvenü ma rideg izléstelenségébe. Egy-két eltévedt barátja tiszteli és tömjénezi csak emlékéit, a nagy alföldi tömegek, a trágyaszagú nábobok, a patentnyakkendő nyárspolgárok, az olajnyomatokat vásárló szatócsok lenéző nemtörődömséggel haladnak el a gyönyörű művész-küszködés, a hatalmas és nagyszerű alkotások mellett. Egy kincses, kínos és kiváló művészet akarásai, megoldásai, szépségei, küzdelmei és színharmóniái elhagyottan, meg nem értetten, összezsúfolva hevernek a szűk verházi házban, mint harácsoltt kincsek a kalóz kamrájában.

Élete: művészsors, halála: az elfulladtak, az elhagyottak hangtalan tragédiája. Lehajtjuk fejünket a falusi temető egyszerű sírhantja előtt, és lelkünkben a szomorú játékok nemes borúja foglal helyet. Hisszük és reméljük azonban, hogy ez a lapos, falusi sírhalom kiemelkedik a sivár, dermedt, ólzagú síkságból, naggyá nő, magassá nő, hegygé csúcsosodik, melynek ormát a magasságok örökös napja aranyozza be, melynek szikár szikláit a megbecsülés, a megértés csodás fényű sugarai cirógatják, mint hosszú, puha, illatos női ujjak, melyek bókolós babért helyeznek a meg nem értett, hősies, hatalmas homlokokra.

MI LESZ HOLNAP?

Ó hányszor, de hányszor villan fel ez a kínos kérdés, mint foszforeszkáló szemek Peer Gynt borzalmas éjszakájában, hányszor faggatjuk önmagunkat kötelességek között, sóhajtos megpihenésekben, haldokló estékben, gondfelhős harcokban, lihegő törtetésben, nyugtalan, siket éjszakában: mi lesz holnap? Álmaink, terveink, törekvéseink elfonnyadnak a mában, belefulladás a bizonytalanság sűrűségébe, mint ködhe fúródó fénysugarak. Hová küldjük őket, hiszen egy biztos pontja, egy biztató útjelzője sincs a holnapnak? Mindig és mindig csak a mának élünk, szegényes örömök, kicsinyes kényelmek és sovány előnyök után kapkodunk, mint éhes, szomorú szemű állatok, agyunkban nem születnek nagyvonalú tervek, hatalmas álmódások, szívsós és lelkes jövőépítések – nem törődünk a következő lépéssel, nem küzdünk az ábrándok megvalósításáért, minden homályos és bizonytalan, mintha sűrű sárga tájfunban járnánk.

A holnap sohase ragyogott biztos, józan megvilágításban, de mindig volt valami kemény, állandó keret, melyen belül szabadon bimbóztak és burjánzóztak vágyak, hívések és akarások. A megkezdett egyenest tovább lehetett húzni, az elindult parabolát tovább lehetett rajzolni a holnap fővényére, pályánk útját irányíthattuk, mert előre láttuk és tudtuk következő lépésünket. Voltak eltolódások, csalódások, váratlan változások, de mindig a biztos határokon belül, végzetes zökkenések vagy zuhanások nélkül. Comte „savoir pour prévoir” jeligeje volt az irányítónk, és a logika, a valószínűség, a számítás, a racionalizmus fegyvereivel sokszor mélyen behatoltunk a holnap homályosságába. „Ha leteszem az érettségit, ha megszerzem a doktorátust . . .” és utána valami teljes, kemény bizonyosság következett. „Ha fizetésemből félreteszek havonként harminc koronát, akkor októberben két hétre Párizsba mehetek, vagy vehetek magamnak egy új télikabátot.” Ezek pontos, szinte csalhatatlan számítások voltak, biztos és változatlan számjegyekkel. Azóta azonban sok szeszélyes, bizonytalan tényezővel szaporodott meg holnap-számításunk: valuta, forradalmak, vörös rém, fehér rém, békeszerződés, államesőd, gazdasági konferenciák, pénzügyi káosz, háborús veszedelem, politikai egyensúlytalanság . . . Ennyi bizonytalan és ismeretlen értékű tényezővel nem lehet egyenletet felállítani.

Pedig sokszor olyan jólesne a holnapba pillantani. Gyerekek játszadoznak napfényben és gondtalanságban. Vajon mi lesz velük? Szerelmesek bújnak össze szerelmes mámorban. Milyen lesz majd fészekrakásuk? Villogó szeműek, rajongó hitűek, hódítani vágyók indulnak el a holnapba tollal, ecsettel, muzsikával és tehetséggel, de ki tudja, milyen lesz az útjuk és az érkezésük?

Sokszor így szólunk: „Unokáink szebb korban fognak élni, mint mi.” Vajon őszinte optimizmus-e ez, avagy csak felületes ideges önmegnyugtató? A múltkor Heine egyik történelmi esszéjében ezeket a sorokat találtam: „Ich sage es bestimmt, unsere Nachkommen werden schöner und glücklicher sein als wir.” Szinte elmosolyodunk a szavak azonosságán és ügyetlen valótlanosságán. Mennyivel szebb és boldogabb volt a cukrászdás, zenélőórás biedermeier, mint a mi tülekedő, marakodó, ízléstelen korszakunk! De lehet, hogy Heine írása csak vigasztalás akart lenni keserű, csüggedt, elnyomott lelkek számára, és ha erre gondolunk, elkomorodunk, és minden jóslás-kudarcot megbocsátunk. Megbocsátunk, sőt kérdéseinkre tiszta,

üdítő utópiákban keresünk feleletet. Eszünkbe jut Bellamy naiv Lookin Backnardja. Cabet boldog mosolyú Voyage en Icarie-ja, eszünkbe ötlik minden jövőben kalandozás Platónról Anatole France-ig. Ezek a boldog jövőálmódosítások keserű korokban, keserű lelkektől fakadtak, amikor a jelentől nem lehetett szépet és megnyugtatót várni, amikor a jövőbe vetített álom, a távolba tévedt képzelgés nyújtott egyedül vigaszt és szórakozást. Az utópia nem lehet felelet, csupán megnyugtató, reddőelsimítás, lélekcirógató. Sajnos, nekünk még ebben sincs részünk. Ennek a csúnya, koncleső, elvadult kornak nincsen izzó hitű prófétája, lelkes holnap-kalandora, csábító holnap-ideálja, őszintén és komolyan senki sem hiteget ragyogó azutánokkal, mert senki sem tudja, senki sem érzi, mit hoz a jövő: békét vagy háborút, halált vagy feltámadást, gyűlöletet vagy szeretetet?

Igaz, hogy vannak önző, ravasz, rendjelektől csillogó férfiak, akik jósolnak és holnapokról beszélnek, de ki hisz már nekik? Hiszen emlékszünk még háborús bomlasztókra, a sok vereség- és győzelemjövendülésre, forradalmi demagógokra, akik minden valószínűtlent megígértek, fontoskodó, megnyugtató politikai nyilatkozatokra, amiktől mindenki ideges és nyugtalan lett. Élénk emlékezetemben él egy művelt, világot járt, széles látókörű angol őrnagy, aki 1915 szilveszterén így nyilatkozott egy intim társaság előtt a jövőendő Európa térképéről:

– Ha a jelenlegi térképre nézünk, úgy csupán Oroszország piroslik. Ha egész Európát vörösre festjük, úgy megkapjuk a jövő térképét.

Három hónap múlva, a magyar kommün kitörésekor ámulva gondoltam vissza a nyúlánk angol éleclátására. De ma úgy látom, hogy a jó szemű angol is tévedett, a vörös medve betegen, hunyászkodóan, megalkuvóan húzza össze magát.

Ki tudja hát, hogy milyen lesz a holnapunk? Bízhatunk-e még szép napokban, derűs szélcsendben, nyugodt építésben, békés szeretetben? Vannak, akik vigorgó arccal jövendőlik meg az új világháborút, mások súlyos pénzügyi összeomlást, ijesztő gazdasági kríziseket helyeznek kilátásba, egyesek forradalmi felfordulásokat látnak lángolni, füstölni a holnap horizontján. Hihetünk-e valakinek? Hiszen csupán a bizonytalanság bizonyossága él bennünk, melynek nyugtalan talaján nem terem hit, nem zöldell a remény, és nem bimbózik egy vágyvirág sem.

*

Csüggedten, elbúsultan, réveteg tekintettel nézünk magunk elé: nincs reményünk, nincs óhajunk, nincs akarásunk, mert nincs holnapunk. Hiába kopognak, kalapálnak, sajognak és jajognak a kérdések, mi némán megrázzuk fáradt fejünket, és vakon, mereven, szenttelenül botorkálunk újabb bizonytalanságok felé, mint a bábszínház mafla, összevissza rángatott alakjai.